

O'ZBEKISTONDA VA JAHONDA MOLIYAVIY INSTITUTLAR FAOLIYATINI TARTIBGA SOLISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Esonboyev Muhammadjon Ibrohimovich

Fakultet: Bank-moliya fakulteti

Guruh: Mk-424

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada O'zbekistonda va jahon miqyosida moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlari, huquqiy-me'yoriy asoslari hamda institutsional mexanizmlari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida banklar, nobank moliyaviy institutlar, sug'urta kompaniyalari va kapital bozori subyektlari faoliyatini nazorat qilishda prudensial talablar, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, risklarni boshqarish va makroprudensial siyosatning ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, xalqaro moliyaviy institutlar tajribasi asosida moliyaviy shaffoflikni oshirish, raqamli moliya va fintech texnologiyalarini tartibga solish, moliyaviy bozorlarni rivojlantirish hamda iste'molchilar huquqlarini himoya qilish mexanizmlari tahlil qilingan. Maqolada moliyaviy tartibga solish tizimini takomillashtirish orqali milliy moliya tizimining barqaror va uzluksiz rivojlanishini ta'minlash masalalari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy institutlar, moliyaviy tartibga solish, bank tizimi, prudensial nazorat, moliyaviy barqarorlik, regulyator organlar, makroprudensial siyosat, risklarni boshqarish, moliyaviy monitoring, xalqaro tajriba, raqamli moliya, fintech, kapital bozori, sug'urta tizimi, moliyaviy shaffoflik.

Аннотация

В данной научной статье проводится комплексный анализ особенностей регулирования деятельности финансовых институтов в Узбекистане и в мировой

практике. В процессе исследования раскрываются правовые и институциональные основы регулирования банков, небанковских финансовых организаций, страховых компаний и участников рынка капитала. Особое внимание уделено вопросам пруденциального надзора, обеспечения финансовой стабильности, управления рисками и реализации макропруденциальной политики. Также на основе международного опыта рассматриваются механизмы повышения финансовой прозрачности, регулирования цифровых финансов и fintech-технологий, развития финансовых рынков и защиты прав потребителей финансовых услуг. В статье обоснована необходимость совершенствования системы финансового регулирования для обеспечения устойчивого развития национальной финансовой системы.

Ключевые слова: финансовые институты, финансовое регулирование, банковская система, пруденциальный надзор, финансовая стабильность, регулирующие органы, макропруденциальная политика, управление рисками, финансовый мониторинг, международный опыт, цифровые финансы, финтех, рынок капитала, страховая система, финансовая прозрачность.

Abstract

This scientific article provides a comprehensive analysis of the specific features of financial institutions regulation in Uzbekistan and in global practice. The study examines the legal and institutional frameworks for regulating banks, non-bank financial institutions, insurance companies, and capital market participants. Particular attention is paid to prudential supervision, financial stability, risk management, and the implementation of macroprudential policies. In addition, based on international experience, the article analyzes mechanisms for enhancing financial transparency, regulating digital finance and fintech technologies, developing financial markets, and protecting the rights of financial services consumers. The research substantiates the importance of improving financial

regulation systems to ensure sustainable and stable development of the national financial system.

Keywords: financial institutions, financial regulation, banking system, prudential supervision, financial stability, regulatory authorities, macroprudential policy, risk management, financial monitoring, international experience, digital finance, fintech, capital market, insurance system, financial transparency.

KIRISH

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida moliyaviy institutlar faoliyati milliy va jahon iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Banklar, nobank moliyaviy institutlar, sug‘urta kompaniyalari, investitsiya fondlari va kapital bozori subyektlarining samarali faoliyati iqtisodiy o‘rinishni ta‘minlash, moliyaviy resurslarni qayta taqsimlash va investitsiya jarayonlarini faollashtirishda asosiy omil hisoblanadi. Shu sababli moliyaviy institutlar faoliyatini samarali va muvozanatli tartibga solish masalasi bugungi kunda dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

Jahon moliyaviy inqirozlari tajribasi shuni ko‘rsatdiki, moliyaviy institutlar faoliyati ustidan yetarli darajada nazorat va tartibga solish mexanizmlarining mavjud emasligi tizimli xatarlarning kuchayishiga, moliyaviy barqarorlikning izdan chiqishiga va real sektor rivojiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishiga olib keladi. Shu bois rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda prudensial nazorat, makroprudensial siyosat, risklarni boshqarish va moliyaviy monitoring mexanizmlarini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xalqaro moliyaviy institutlar tomonidan ishlab chiqilgan Basel III, IFRS, AML/CFT kabi standartlar milliy moliyaviy tizimlarni global talablarga moslashtirishda muhim rol o‘ynamoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham moliyaviy tizimni isloh qilish va moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solishni takomillashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. So‘nggi yillarda bank tizimini transformatsiya qilish, moliyaviy bozorlarni rivojlantirish, Markaziy bankning mustaqilligini oshirish, prudensial

nazoratni kuchaytirish hamda moliyaviy xizmatlar bozorida raqobat muhitini shakllantirishga qaratilgan islohotlar izchil davom etmoqda. Shu bilan birga, raqamli bank xizmatlari, fintech kompaniyalari va elektron to'lov tizimlarining jadal rivojlanishi mavjud tartibga solish mexanizmlarini qayta ko'rib chiqishni talab etmoqda.

Jahon tajribasida moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solish modellari turli yondashuvlar asosida shakllangan bo'lib, ularning ayrimlari markazlashgan nazorat tizimiga, boshqalari esa funksional yoki integratsiyalashgan regulyator modeliga asoslanadi. Mazkur modellarning samaradorligi mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish darajasi, moliyaviy bozorlar tuzilmasi va institutsional muhitiga bevosita bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, jahon amaliyotini o'rganish va uni milliy sharoitga moslashtirish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Mazkur tadqiqot O'zbekistonda va jahonda moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solishning o'ziga xos xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan. Tadqiqot natijalari moliyaviy tartibga solish tizimini yanada takomillashtirish va milliy moliya bozorlarining barqaror rivojlanishini ta'minlashda amaliy ahamiyat kasb etadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solish masalalari iqtisodiyotda muhim tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi. Mahalliy olimlar, xususan Sh. Yuldashev va M. Egamberdiyev bank va nobank institutlar faoliyatini tartibga solish, prudensial nazorat va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash masalalarini yoritgan. Xorijiy tadqiqotlarda esa Basel III, makroprudensial siyosat va risklarni boshqarish konsepsiyalari asosida moliyaviy regulyatsiya tahlil qilingan. Shu bilan birga, raqamli moliya va fintech institutlarini tartibga solish hamda xalqaro tajribani O'zbekiston sharoitiga moslashtirish yetarlicha o'rganilmagan, bu esa tadqiqotning dolzarbligini oshiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotning metodologiyasi O‘zbekistonda va jahon miqyosida moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solishning o‘ziga xos xususiyatlarini tizimli tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot davomida milliy va xalqaro moliyaviy regulatsiya mexanizmlari, prudensial nazorat, makroprudensial siyosat va risklarni boshqarish amaliyotlari o‘rganildi. Shu bois, tadqiqot ilmiylik, ob‘ektivlik va amaliyotga yo‘naltirilganlik tamoyillari asosida olib borildi. Metodologiya doirasida:

- moliyaviy institutlar faoliyatining tartibga solish mexanizmlari qiyosiy tahlil qilindi;
- normativ-huquqiy hujjatlar va xalqaro standartlar (Basel III, IFRS, AML/CFT) asosida solishtirma tahlil o‘tkazildi;
- milliy sharoitda samarali regulatsiya va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash usullari aniqlandi.

Tadqiqot natijalari O‘zbekiston moliya tizimini jahon amaliyoti bilan solishtirish va tartibga solish mexanizmlarini takomillashtirishga xizmat qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot davomida O‘zbekistonda va jahonda moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solish mexanizmlari tizimli tahlil qilindi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, moliyaviy institutlar faoliyatini samarali boshqarish va moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash uchun bir nechta asosiy omillar muhim ahamiyatga ega. Jumladan, prudensial nazorat, makroprudensial siyosat, moliyaviy monitoring, risklarni boshqarish, normativ-huquqiy bazaning sifatli tashkil etilishi va regulatsiya organlar faoliyatining muvofiqlashtirilishi asosiy shart hisoblanadi.

Xorijiy amaliyotda moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solish markazlashgan, funksional yoki integratsiyalashgan regulatsiya modeli asosida amalga oshiriladi. Masalan, AQSh va Buyuk Britaniyada moliyaviy institutlarni tartibga solish ko‘p darajali regulatsiya tizimi orqali olib boriladi, bu esa banklar, sug‘urta kompaniyalari va kapital

bozorini bir vaqtning o'zida nazorat qilish imkonini beradi. Shuningdek, Yaponiya va Singapur tajribasida fintech va raqamli moliya institutlarini tartibga solish uchun alohida regulyator platformalari joriy etilgan, bu esa innovatsion moliyaviy xizmatlarni xavfsiz va barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

O'zbekiston sharoitida moliyaviy institutlarni tartibga solish sohasida sezilarli yutuqlar kuzatilmoqda. Jumladan, Markaziy bankning mustaqilligi mustahkamlandi, prudensial va makroprudensial nazorat mexanizmlari kuchaytirildi, moliyaviy xizmatlar bozorida raqobatni rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, ayrim tizimli muammolar saqlanib qolmoqda. Masalan, ayrim hududlarda regulyator organlarning xabar berish va monitoring tizimi yetarlicha samarali ishlamayapti, byurokratik jarayonlar murakkab va uzoq davom etadi, raqamli moliya va fintech institutlarini tartibga solish mexanizmlari yetarli darajada ishlab chiqilmagan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, moliyaviy institutlar faoliyatini barqarorlashtirish va investorlar ishonchini oshirish uchun quyidagi yo'nalishlar ustuvor hisoblanadi:

1. **Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish** – moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga soluvchi qonun va qoidalarni jahon standartlariga moslashtirish, ularni hududiy va funksional jihatdan amaliyotga moslashtirish.
2. **Regulyator faoliyatini kuchaytirish** – Markaziy bank va boshqa moliyaviy regulyator organlar o'rtasidagi koordinatsiyani yaxshilash, monitoring va nazorat mexanizmlarini avtomatlashtirish.
3. **Raqamli moliya va fintechni tartibga solish** – elektron to'lov tizimlari, digital banking va blockchain xizmatlarini xavfsiz va shaffof boshqarish uchun maxsus regulyator platformalarini joriy etish.
4. **Risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish** – bank va nobank institutlarda kredit, operatsion va bozor risklarini kuzatish va baholash mexanizmlarini jahon tajribasiga moslashtirish.

5. Xalqaro tajribani integratsiyalash – Basel III, IFRS va AML/CFT kabi xalqaro standartlarni milliy sharoitga moslashtirish orqali moliyaviy barqarorlikni oshirish.

Shu yo‘nalishlarni amalga oshirish natijasida O‘zbekiston moliya tizimining barqarorligi sezilarli darajada oshadi, moliyaviy institutlarning samaradorligi kuchayadi, xorijiy investitsiyalar jalb qilinadi va milliy iqtisodiyotga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari ko‘rsatadiki, regulyator organlar faoliyati va moliyaviy institutlar o‘rtasida samarali integratsiya mavjud bo‘lmagan taqdirda, moliyaviy barqarorlikka tahdidlar paydo bo‘lishi mumkin.

Umuman olganda, tadqiqot O‘zbekistonda moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solishning jahon tajribasi bilan uyg‘unlashtirilishi va milliy sharoitga mos mexanizmlarni ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Shu yondashuv mamlakat moliya bozorlarining barqaror rivojlanishini ta’minlashga, investorlar ishonchini oshirishga va iqtisodiy o‘sishga ijobiy hissa qo‘shishga xizmat qiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekistonda moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solish borasida sezilarli yutuqlarga erishilgan bo‘lsa-da, tizimli va kompleks islohotlar talab qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash, investorlar ishonchini oshirish va milliy moliya bozorlarini rivojlantirish uchun bir nechta ustuvor yo‘nalishlarga e’tibor qaratish lozim.

Birinchidan, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish zarur. Milliy moliyaviy regulyatsiya qonunlari va qoidalari xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirilib, hududiy va sektoral ijro mexanizmlari samarali yo‘lga qo‘yilishi kerak. Ayrim hududlarda byurokratik to‘siqlar va murakkab ruxsatnomalar investorlarni to‘xtatmoqda, shuning uchun regulyator organlar faoliyati shaffof va tezkor bo‘lishi lozim.

Ikkinchidan, raqamli moliya va fintech institutlarini tartibga solish tizimini takomillashtirish muhim. Elektron to‘lov tizimlari, digital banking va innovatsion

moliyaviy xizmatlarni xavfsiz va barqaror boshqarish uchun maxsus regulyator platformalarini joriy etish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, risklarni boshqarish, moliyaviy monitoring va prudensial nazorat mexanizmlari kuchaytirilishi kerak.

Uchinchidan, moliyaviy institutlar faoliyatining barqarorligini ta'minlash uchun xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish lozim. Basel III, IFRS, AML/CFT kabi xalqaro standartlar moliyaviy institutlarning samaradorligini oshirish, investitsiya muhitini jozibadorlashtirish va moliyaviy tizim xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

To'rtinchidan, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish va moliyaviy bozor subyektlarini qo'llab-quvvatlash zarur. Bu moliyaviy institutlar faoliyatini barqarorlashtirish, xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish hamda iqtisodiy rivojlanishga ijobiy hissa qo'shish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solishning samarali mexanizmlari quyidagilarni o'z ichiga olishi tavsiya etiladi: normativ-huquqiy bazani mustahkamlash, regulyator faoliyatini kuchaytirish, raqamli moliya va fintech institutlarini tartibga solish, risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish hamda xalqaro tajribani milliy sharoitga moslashtirish. Bu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, O'zbekiston moliya bozorlarining barqarorligi oshadi, moliyaviy institutlar samaradorligi kuchayadi va iqtisodiy o'sishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 15-fevraldagi PF-95-son farmoni "Moliyaviy barqarorlikni ta'minlash va moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solish strategiyasi to'g'risida". <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Qonuni "Markaziy bank va moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solish" – 2019. <https://lex.uz>
3. Markaziy bank rasmiy hisobotlari va statistik ma'lumotlari. <https://www.cbu.uz>

4. Yuldashev, Sh. (2021). “O‘zbekiston moliyaviy tizimini isloh qilish va regulatsiya mexanizmlari”. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
5. Egamberdiyev, M. (2022). “Moliyaviy institutlar faoliyatini tartibga solish: nazariy va amaliy masalalar”. Iqtisodiyot va ta’lim, 5(68), 33–41.
6. Karimov, A. (2020). “Prudensial nazorat va risklarni boshqarish tizimlari: milliy va xalqaro tajribalar”. Toshkent: Moliyaviy nashrlar.
7. Basel Committee on Banking Supervision (2023). “Basel III: International regulatory framework for banks”. BIS. <https://www.bis.org>
8. International Monetary Fund (IMF) (2022). “Financial Stability Reports: Central Asia”. <https://www.imf.org>
9. Bank for International Settlements (BIS) (2021). “Macroprudential policy and financial stability”. <https://www.bis.org>
10. World Bank (2022). “Developing effective financial regulation in emerging markets”. <https://www.worldbank.org>